
Over de rouwstand in Noord-Brabant

De rouwstand van de molens was niet in heel Nederland hetzelfde. Visser, Ten Bruggencate en Schregardus wezen er al in hun boek "Onze Hollandsche molen, deel II" uit 1929 op dat met name de Zaanstreek een afwijkend systeem kende, waarbij zowel de precieze stand van het wiekenkruis als het aantal uitgenomen borden aanwijzingen waren voor de graad van verwantschap tussen de molenneigenaar en de overledene. Voor een aantal plaatsen in Noord-Brabant en het Noorden van Limburg gold, zoals Bicker Caarten in zijn boek "De molen in ons volksleven" uit 1958 liet zien, eveneens een afwijking van de norm. De algemeen geldende rouwstand zou die zijn, waarbij het onderste end (en dus ook het bovenste) daar staat (in gaande positie is geplaatst) t.o.v. de rechtstand, of waarbij het gevluht "te lang gevangen" is, om het zo maar eens te zeggen. Die stand wordt in de bij dit artikel geplaatste figuur met stand A aangegeven. De bedoelde afwijkende stand, in bepaalde plaatsen in Noord-Brabant en het noorden van Limburg zouden t.o.v. die algemene stand gespiegeld zijn, dat wil zeggen met het onderste end in komende positie, ofwel met een gevluht dat juist "te kort gevangen" is. Die stand wordt met stand B aangegeven. In tegenstelling tot sommige andere standen van het gevluht is de rouwstand een levend onderdeel van de traditie gebleven. Misschien is het juist om te zeggen dat het gebruik in sommige streken een tijd lang is weggevoerd (daarover straks meer), en dat het in de laatste decennia opnieuw tot leven is gewekt. Hoe het ook zij: veel vrijwillige molenaars zetten bij de droevige omstandigheden van een overlijden hun molen in de rouwstand. En nog altijd maakt dit persoonlijke blijf van medeleven veel indruk op de nabestaanden, terwijl het ook vaak belangstelling van omwonenden oproept en van de pers. Dat (blijven) hanteren van de rouwstand in de gepaste omstandigheden lijkt mij een goede zaak. Vrijwillige molenaars beheren immers niet alleen een technische machine, maar evenzeer een historisch monument met de daaraan verbonden sociaal maatschappelijke waarden. Er drukt dus een grote verantwoordelijkheid op de schouders van de vrijwillige molenaars, de verantwoordelijkheid namelijk om het goed te doen. Ik wil in deze bijdrage ingaan op slechts een van de aspecten van het rouwen van molens, namelijk op de rouwstand zelf, en dan nog uitsluitend toegespitst op de provincie Noord-Brabant. Deze provincie komt hier aan de orde vanwege de onduidelijkheid die er met betrekking tot de rouwstand heerst (zie Bicker Caarten), én natuurlijk omdat ik zelf enigszins vertrouwd ben met dit gebied. Doordat mijn belangstelling voor molens gewekt werd in de jaren zeventig van de vorige eeuw, ben ik nog in de gelegenheid geweest om een aantal oud-molenaars gerichte vragen te stellen over onder meer deze kwestie. Daarvan heb ik aantekening gehouden. Enkele inzichten uit die gesprekken, in combinatie met gegevens die ik recentelijk van anderen heb verkregen, wil ik hier naar voren brengen. De onduidelijkheid over waar nu de algemene stand (stand A) en waar de afwijkende stand (stand B) werd gehanteerd zal er zeker niet mee worden opgeheven, maar misschien dat er een aanzet kan worden gegeven tot een ruimer beeld. En het verkrijgen van zo'n ruimer beeld is nodig, omdat gebleken is dat vrijwilligers die rouw wilden overbrengen en die alleen van de algemene stand op de hoogte waren soms de verkeerde stand kozen. Voor de buitenstaander zal dat weinig uitmaken, maar voor degene die beseft wat er aan de hand is en die langs zo'n molen komt is dat een schrijnende gewaarwording.

Bicker Caarten meldde zoals gezegd dat er in enkele plaatsen in Noord-Brabant en Limburg een rouwstand voorkwam die van de gangbare stand afweek. Hij noemde de plaatsen Weert, Venray en Horn in Limburg, en Zeelst

en Maarheeze in Noord-Brabant. Concentreren we ons hier verder op Noord-Brabant, dan is het duidelijk dat de afwijkende rouwstand (stand B) niet beperkt was tot de door Bicker Caarten genoemde plaatsen, maar dat deze in een veel ruimer gebied gebruikelijk moet zijn geweest. Het lijkt er zelfs op dat in het grootste deel van de provincie deze afwijkende stand juist de norm was. Om die uitspraak te staven presenteer ik hieronder eerst de gegevens die ik over de rouwstand heb, en vertel erbij waar die vandaan komen. Dat zijn de feiten. Daarna tracht ik tot een bredere interpretatie van die feiten te komen. Die interpretatie blijft noodzakelijkerwijze en tot op zekere hoogte speculatief.

1. Gegevens uit mijn gesprekken met oud molenaars in dorpen ten oosten, zuiden en westen van Tilburg t.w. Hilvarenbeek, Diessen, Oisterwijk, Moergestel, Rijen.

Deze gesprekken, gevoerd in de jaren zeventig met zes oud-molenaars, maakten duidelijk dat stand B daar de rouwstand was. Binnen hetzelfde gebied was er echter ook een oud-molenaar die helemaal geen specifieke wiekstanden kende ("Wij deden dat niet, omdat onze molen buiten het dorp stond"). Terzijde moet worden vermeld dat de rouwstand bereikt werd door de roe zover terug te duwen "dat je de voorzoom nog net kon aanraken". Anderzijds werd de gespiegelde stand (die in dit gebied "op de bil" betekende) bereikt door de roe zover door te duwen "dat je het achterhek nog net kon aanraken". Deze twee bijzondere standen waren dus standen precies tussen "overkruis" of "in het kruis" en de rechtstand in.

2. Gegevens uit geschreven (gedrukte) bronnen.

Bij de beoordeling van gedrukte bronnen is uiterste voorzichtigheid geboden. Deze bronnen kunnen onbetrouwbaar zijn, bijvoorbeeld omdat de auteurs zich niet bewust waren van regionale verschillen en in hun onschuld (of onnozelheid) de algemene boekjes hebben nageschreven. Ook is het mogelijk dat zegslieden, op wie sommige auteurs zich baseren, op hun beurt al beïnvloed zijn geweest door informatie van buitenaf. Maar ook kan het voor niet ingewijde onderzoekers, als zij al doordrongen zijn van het belangrijke onderscheid, erg moeilijk zijn om de twee standen A en B in hun communicatie met molenaars, onze zegslieden, uit elkaar te houden.

* Dat laatste probleem blijkt als we de wetenschappelijk uitgave "Woordenboek van de Brabantse dialecten" betreffende de vaktaal van de molenaar (deel II, aflevering 2, uitgegeven in 1983) raadplegen. De auteurs, Vos en Wijnen, die zich baseren op door derden afgenomen vragenlijsten, zijn slachtoffer van de verwarring geworden maar hebben dit wel onderkend. Zij schrijven: "De standen en hun betekenis kunnen plaatselijk erg verschillend zijn. Pogingen om landelijk een zelfde systeem door te voeren hebben wellicht ook verwarring gebracht. Wij doen geen enkele poging om authentieke en later aangeleerde zaken te scheiden". En ook wordt gezegd (bij de beschrijving van de "stand voorbij het midden" en de "stand voor het midden"): "Misschien hebben sommige invullers beide vragen verwisseld". Dit "misschien" wordt zekerheid wanneer blijkt dat zij in hierboven onder 1. genoemde dorpen de rouwstand juist tegengesteld laten zijn aan wat ik er persoonlijk heb opgetekend. Het "Woordenboek van de Brabantse dialecten" is wat de lokalisatie van wiekstanden betreft dus een onbetrouwbare bron.

* Wel degelijk betrouwbaar is Bernard van Dam in zijn boek "Oud-Brabants dorpsleven" uit 1972 (de teksten voor dit boek zijn in de jaren vijftig geschreven). Van Dam was molenaarszoon en in zijn jonge jaren zelf enige tijd molenaar in het dorp Eerde. Samen met zijn broer staat

hij op de foto die de rubriek "Molens actueel" opent in het maandblad "Molenwereld". Van Dam beschrijft de rouwstand als stand B.

* In de "Katholieke Illustratie" uit 1923 (p. 517) zijn foto's opgenomen van de verschillende standen van het wiekenkruis in het zuiden van het land. De journalist schrijft dat door een "ommekeer in de industrie" (d.w.z. de opkomst van stoom en elektriciteit als beweegkracht) een gewoonte verdwijnt "die in de mulderswereld trouw in acht genomen werd, n.l. om door den stand der wieken het publiek op sommige omstandigheden opmerkzaam te maken". De rouwstand op deze foto's is stand B. Informatie over waar de foto's genomen zijn ontbreekt, en ook kan ik de molen zelfniet thuisbrengen. Wel staat er ten aanzien van een ander gebruik vermeldt: "Vroeger zag men op den eersten Mei morgen den molen prijken met een den, die daar gedurende de gehele Meimaand bleef staan. Sedert de laatste 15 à 20 jaar is dat "Meiën" in deze streek (midden-Brabant) niet meer waargenomen". De betreffende foto's zijn bij dit artikel opnieuw afgedrukt. De heer H. Wijgergangs te Middelrode maakte mij op deze bron attent, en was bovendien zo vriendelijk me kopieën van tekst en foto's te bezorgen.

3. Persoonlijke mededelingen van derden.

Belangrijk bij het afgaan op persoonlijke mededelingen is natuurlijk dat de zegslieden betrouwbaar zijn, dat wil zeggen op de hoogte van de kwestie, en hun ervaringen puttend uit een lokale traditie. Ik zal hierna steeds omschrijven waarom ik de betreffende personen en hun uitspraken in die zin betrouwbaar acht.

* Victor Theeuwes, telg uit een West-Brabants molenaarsgeslacht en nu zelf vrijwillig molenaar, verzekerde mij op grond van gesprekken met oud-molenaars uit zijn familie destijds, dat de rouwstand in enkele dorpen ten noorden en oosten van Breda (Den Hout/ Oosterhout, Teteringen)

De molen "Windlust" te Nistelrode in de rouw voor molenaar Piet Rakels.

stand B was.

* Toen oud-molenaar G. Hermus uit Made (maar geboortig uit Markelo) stierf in 1983 plaatsten zijn zoons de molen in de rouwstand (stand B). Zij deden dit op die manier op aanwijzing van hun vader en van oud-molenaar L. Rommens, die uit de streek afkomstig was.

* Oud-molenaar J. van Dongen uit het dorp Zeeland kwam in 1947 als knecht te werken op de molen van Coppens aldaar. In 1950 werd hij eigenaar van de molen. Van de laatste molenaars, twee gebroeders Coppens (wier familie de molen bemaalde vanaf 1876), leerde hij hoe de molen in de rouwstand moest worden gezet. Dat was stand B. Van Dongen: "In Langenboom en Escharen deden ze het ook zo".

* Moleneigenaar en oud mengvoederfabrikant, tevens molenaarszoon J. van Haren uit Gassel, herinnert zich dat de molen bij het overlijden van zijn grootmoeder vlak na de oorlog in de rouwstand werd gezet. De rouwstand was daar stand B. Dat in de rouw zetten gebeurde door zijn vader, die uit Overasselt afkomstig was en het molenaars vak (vóór 1929, het jaar waarin hij op de molen in Gassel kwam) geleerd had bij Spanjers in Schayk. Recentelijk is J. van Haren echter zelf stand A gaan gebruiken, "omdat dat de officiële stand is die in het boekje van Stokhuyzen staat".

De aanwijzingen dat in Noord-Brabant op bepaalde plaatsen de algemene rouwstand, stand A, voorkwam, zijn echter ook onmiskenbaar:

1. Mijn eigen opleiding tot vrijwillig molenaar volgde ik vanaf 1976 in Ravenstein bij molenaar Arnold Voet. Deze molen staat daar naast het kerkhof. De molenaar had de gewoonte de molen bij een passerende rouwstoet stil te zetten in stand A.

2. In Vorstenbosch werd de molen bij het overlijden van oud-molenaar P. Rakels in 1995 door zijn stiefzoon J. Smolenaers, die zelf ook zoon van een molenaar is, in de rouwstand gezet. De rouwstand was daar stand A.

3. Machiel Treffers, vrijwillig molenaar te Sprang, vertelde mij dat oud-molenaar Volkers hem had verzekerd dat de rouwstand in Sprang stand A was. Volkers zelf is niet uit de streek afkomstig, maar de bewering werd bevestigd door een oude knecht.

4. Kees Fitters, vrijwillig molenaar woonachtig in Nieuwkuijk, deed navraag bij oud-molenaar A. Rombouts uit zijn woonplaats. Rombouts, wiens vader en grootvader ook al molenaar was in Nieuwkuijk, verzekerde dat de rouwstand aldaar stand A was.

5. F. Moerland, molenaar te Halsteren, gebruikt stand A. Hij herinnert zich, dat in ieder geval bij de dood van een van zijn grootouders in 1947 ook al zo was. Zijn familie, die in 1909 op de molen in Halsteren kwam, was afkomstig uit Zeeland. Maar: "Bij Potters in Wouw is het net zo".

6. Bicker Caarten noemt in zijn boek "De molen in ons volksleven" behalve de plaatsen Zeelst en Maarheeze met stand B, ook Zundert, Heeswijk en Sint Michielsgestel als voorbeelden van plaatsen waar de molen in de rouwstand werd gestopt bij het passeren van een rouwstoet. Ik neem aan dat als hem in deze laatste drie plaatsen was meegedeeld dat hier de afwijkende stand werd gebruikt, dat Bicker Caarten dat dan zou hebben vermeld. Ik concludeer dus dat in Zundert, Heeswijk en Sint Michielsgestel stand A de rouwstand was.

Verder zijn mij twee gegevens bekend die in strijd lijken te zijn met het hierboven vermelde:

1. A. P. de Bont vermeldt in "Dialect van Kempenland" uit 1958 met betrekking tot molens in de bij elkaar gelegen dorpen Oerle, Wintelre en Zeelst dat de rouwstand daar stand A zou zijn geweest. Deze conclusie is regelrecht in tegenspraak met de vermelding door Bicker Caarten dat juist Zeelst stand B zou hebben gekend. Ik weet niet goed wat ik met De Bont, die over molens goed geïnformeerd lijkt en verder uiterst

nauwgezet is, aan moet en houdt het noodgedwongen op een vergissing.

2. Oud-molenaar M. van Aarssen vertelde dat op de molen aan de Oude Molenstraat in het dorp Zeeland, die daar vanaf 1928 door zijn vader en later door hemzelf en zijn broers bemalen werd, stand A de rouwstand was. Dit leidde tot de merkwaardige situatie dat er tot in recente tijd op twee molens die dicht bij elkaar in hetzelfde dorp stonden op tegengestelde wijze gerouwd werd (zie boven bij Van Dongen). Een verklaring voor deze tegenstelling is mogelijk te vinden in het feit dat de familie van Aarssen, die afkomstig was uit Velp bij Grave, voordien een molen had in Roosteren (Midden-Limburg).

Dan tenslotte nog de opmerkingen van een tweetal oud-molenaars in het oosten van de provincie, die in het kader van deze discussie wel van belang zijn maar geen aanleiding zijn tot een keuze tussen een van beide standen:

1. Geert van Stekelenburg, vrijwillig molenaar en zoon van oud-molenaar F. van Stekelenburg te Asten (geboren in 1909), meldde uit een recent gesprek met zijn vader dat specifieke wiekstanden daar en in Someren voor de oorlog geheel onbekend zouden zijn geweest. Pas na de oorlog zou de praktijk van het in de rouwstand plaatsen daar vanuit het noorden zijn overgenomen. Zegsman F. van Stekelenburg baseert zich bij zijn conclusie ook op uitspraken van zijn eigen vader, die molenaar was in Asten vanaf 1894.

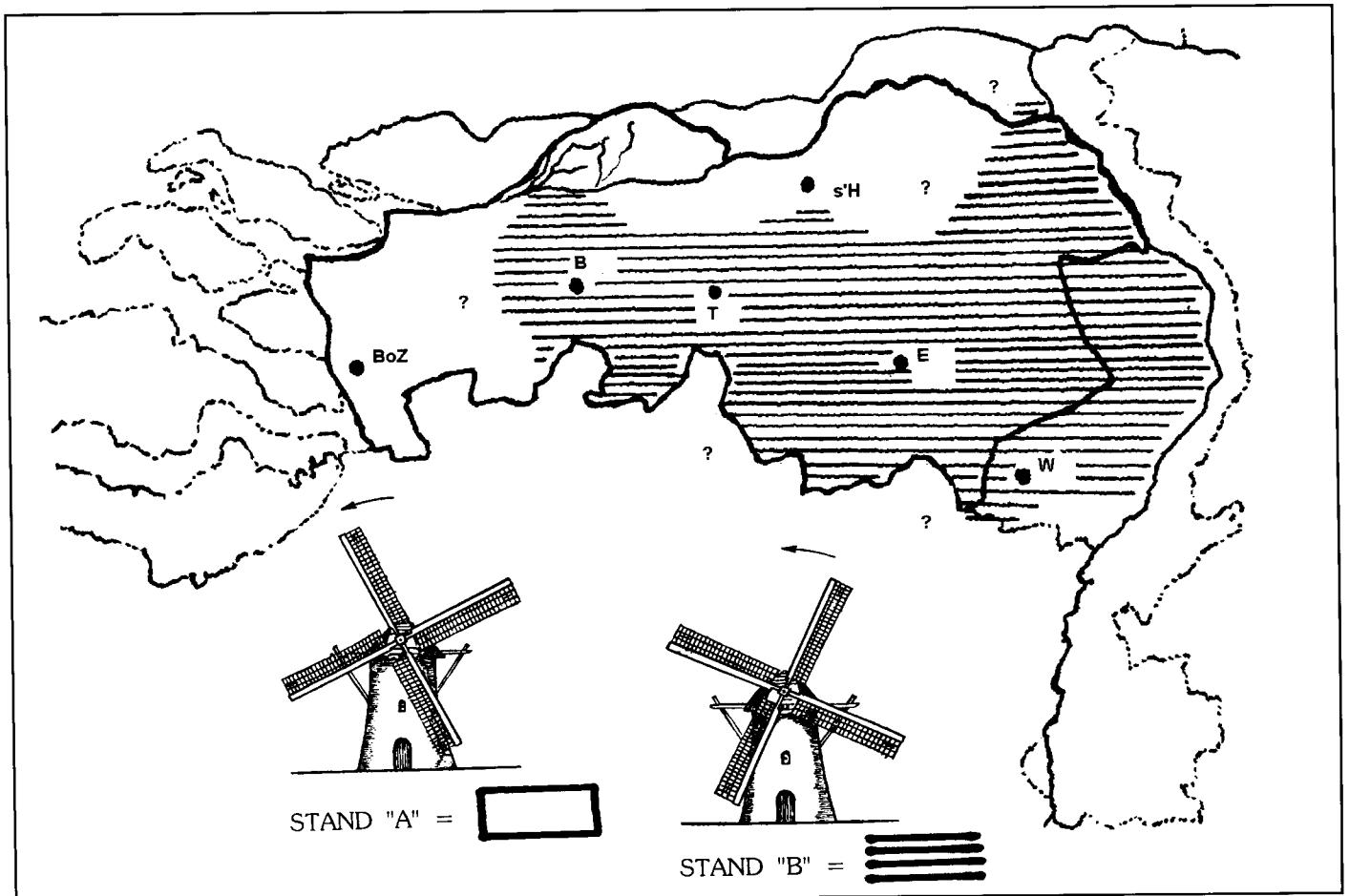
2. P. Adriaans, inmiddels overleden en destijds oud-molenaar te Bakel, vertelde mij omstreeks 1991 dat hij niet meer precies wist hoe de rouwstand daar geweest was, omdat men het in de rouw zetten allang niet meer gedaan had ("Voor het laatst toen mijn vader stierf, in 1924").

Met het windmolenaarsambacht waren hier dus ook de wiekstanden teloor gegaan. Wat uit deze late twee mede-

delingen in ieder geval blijkt is dat het plaatsen van molens in de rouwstand een traditie is die soms recentelijk opnieuw werd uitgevonden, met alle gevaren voor de authenticiteit van dien.

Conclusie: De afwijkende rouwstand in Noord-Brabant (stand B) moet over een veel groter gebied zijn voorgekomen dan Bicker Caarten suggereerde. Als de wiekstanden zijn gebaseerd op oude tradities (en mogelijk ook, zoals door molenaars wel werd gezegd, op wat ter plaatse het heersende geloof was), dan is het aannemelijk, dat er aan de landsgrens met België geen sprake is geweest van een scherpe overgang, maar dat stand B ook daar is voorgekomen. Ik heb daar echter geen concrete informatie over. Ook heb ik relatief weinig informatie over het westen van de provincie en over het gebied ten noordoosten van Eindhoven. Met name daar moet de onzekerheid dus groot blijven. Ik ben er verder van uitgegaan dat bepaalde wiekstanden in aaneengesloten gebieden voorkwamen, en dat er behalve in de grensgebieden geen plaatsen of afzonderlijke molens zijn geweest met een stand die anders was dan die in hun omgeving. Dat ik het gebied als aaneengesloten beschouw wil verder niet zeggen dat er binnen dat gebied geen plaatsen of molens kunnen zijn geweest waar de rouwstand, of enige andere specifieke stand van het gevucht, oorspronkelijk onbekend was (zie de opmerkingen van, Van Stekelenburg en van de oud-molenaars rond Tilburg hierboven).

Al het bovenstaande heb ik getracht samen te vatten in een kaartje, waarbij de vraagtekens de onzekerheid over de grenzen aangeven. Het gearceerde gebied geeft aan waar stand B vermoedelijk de rouwstand was. Met nadruk dient nog eens gezegd dat het een veronderstelling is, die gebaseerd is op onvolledig feitenmateriaal. De zaak staat dus voor discussie open.

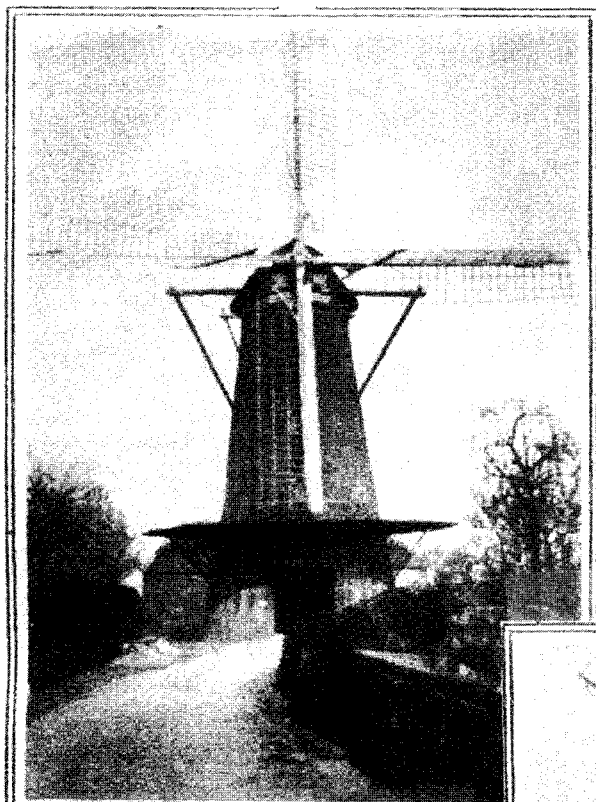
De vermoedelijke verspreiding van de wiekstanden A en B als rouwstand in Noord-Brabant.

Het gaat hier ook slechts over de rouwstand zelf en niet over bijkomende vragen die even interessant zouden kunnen zijn, zoals hoe lang men rouwde, voor wie precies, en of men al dan niet mee of nakruide in de richting van het sterfhuis of de passerende stoet.

Over hoe oud het gebruik zou kunnen zijn valt wellicht ook nog wat te filosoferen. Om een brede discussie en het risico van al te veel speculatie te vermijden heb ik die aspecten hier maar terzijde gelaten. Ik zou iedereen die betrouwbare informatie kan toevoegen of correcties kan

aanbrengen van harte willen uitnodigen dat te doen. Alleen op die manier kunnen we tot meer kennis komen. Ik realiseer me wel dat we aan de late kant zijn en dat het aantal zegslieden waarbij nog informatie uit de eerste hand kan worden opgetekend inmiddels tot een minimum is gereduceerd. Maar misschien zijn er nog lezers die over vroeger verzamelde gegevens beschikken.

Jan Scheirs
Loostraat 2, 5081 YB Hilvarenbeek
(013-503278)

De molen in gewone ruststand

Op de bil. De molenaar is druk met de stenen

Nu vertellen de wieken: de molenaar heeft feest

